

Wiesław Władyka

***Fortidens skygger
i polsk politikk***

Reformprosessens utfordringer etter valget

Sommeren 1993 stod Polen igjen foran en avgjørende politisk prøve. Parlamentsvalget den 19. september 1993 ble tvunget frem da president Lech Wałęsa på forsommeren oppløste Sejmen (parlamentet), som hadde vedtatt et mistillitsforslag mot statsminister Hanna Suchockas koalisjonsregjering. Mistillitsforslaget ble fremsatt av "Solidaritets" parlamentsgruppe, og hadde sin bakgrunn i en stadig bitrere konflikt mellom regjeringen og fagforeningene om den økonomiske politikken. Forslaget ble vedtatt til tross for at det var klart at sammensettingen av Sejmen gjorde det vanskelig å finne et parlamentarisk grunnlag for en ny regjering. Umiddelbart etter at presidenten hadde oppløst Sejmen, satte han sin underskrift under en ny valgordning som innførte en 5 prosents sperregrense (8 prosent ved koalisjoner) ved parlamentsvalg. Den nye valgordningen ble for første gang gjort gjeldende for valgene den 19. september. En valgreform av denne typen fører til at partier som ikke har tilstrekkelig støtte hos velgerne faller ut av parlamentet. I Polens tilfelle rammet dette de liberale og flere kristelig-nasjonale grupperinger som spilte en fremtredende rolle i den oppløste Sejmen.

Hensikten med den nye valgordningen var åpenbar: Ved å stenge ute partier med begrenset oppslutning håpet man å unngå at en stor del av mandatene ville gå til småpartier som ikke kunne danne grunnlag for en stabil regjering og et handlekraftig parlament. Siden 1989 har Polen hatt 5 forskjellige statsministre og 4 regjeringer. Den nye valgordningen støtter opp under de største politiske bevegelsene. Ordningen slo sterkt ut ved valget 19. september i og med at 20% av stemmene ble "bortkastet". Det dreier seg om stemmer gitt til høyresiden, mens mandatene ble fordelt mellom valgets seierherrer. Den katolske-nasjonale koalisjonen, *Fedrelandet* (*Ojczyzna*), er et godt eksempel på dette. Koalisjonen fikk en oppslutning på ca. 7% og mistet dermed sin representasjon i Sejmen. Favoriseringen av de sterkeste partiene ble ytterligere forsterket ved at man hadde en felleliste med 67 mandater til fordeling mellom de grupperinger som kom over sperregrensene og som fikk mer enn 7% av stemmene. Til grunn for nyordningen lå en forventning om at et parlament dominert av store partier ville stabilisere det politiske liv. Man håpet at disse partiene ville føre en "ansvarlig" politikk, dvs. at valgordningen ville gi en partistruktur som gjør det lettere å få Sejmen til å vedta det som tidligere regjeringer så på som nødvendige reformer.

***

WIESŁAW WŁADYKA, *dr.hab.*, historiker, professor ved Universitetet i Warszawa og Det polske videnskapsakademiet, kommentator i ukeavisen *Polityka*.

Redigert og oversatt fra polsk av Sven G. Holtsmark og Grażyna Samsel.

I dag, etter at den post-kommunistiske venstresiden gikk seirende ut av valget, er den nye ordningen gjenstand for sterk kritikk. Det blir hevdet at den for det første førte til en urimelig favorisering av de største grupperingene. For det andre, blir det sagt, vil politiske bevegelser som på grunn av sperregrensen ikke er representert i Sejmen, gripe til ikke-parlamentariske metoder og føre politikken "ut på gaten" i form av massemøter og demonstrasjoner. Man frykter at de samme bevegelsene vil se seg tjent med å stille spørsmålstegn ved den "offisielle" og "statlige" politikk, at de vil føle seg fri til å bryte politiske spilleregler, ty til uansvarlig demagogi og fremme anarkistiske tendenser. Som et resultat av alt dette vil det politiske liv i Polen slett ikke bli mer stabilt og rolig.

Tre venstre-grupperinger sikret seg en sterk posisjon i Sejmen etter valget 19. september; *Alliansen av demokratiske venstrekrefter (Sojusz Lewicy Demokratycznej, SLD)*, hvor *Den polske republikks sosialdemokrati (Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej, SdRP)*, som er det oppløste kommunistpartiets etterfølger, spiller hovedrollen, *Det polske bondepartiet (Polskie Stronnictwo Ludowe, PSL)*, et tidligere haleheng til kommunistene, og *Arbeiderunionen (Unia Pracy, UP)* som har sin opprinnelse i "Solidaritet". Hanna Suchockas og Tadeusz Mazowieckis *Demokratiske union (Unia Demokratyczna, UD)* endte som Sejmens tredje største gruppering, etter SLD og PSL. *Den demokratiske union*, som også springer ut av "Solidaritet", har hittil spilt en dominerende rolle i polsk politikk, og medvirket i tre av fire regjeringer siden 1989. Likevel, i forhold til det forrige valget og egne forventninger, led Unionen nederlag i kampen om plassene i den nye Sejmen. Velgernes sympatier har klart forflyttet seg til venstre. Et samfunn preget av økonomisk krise og stigende arbeidsledighet valgte å stemme på dem som fordømte den nåværende kurs, lovet langsommere reformtempo og bedre sosial sikkerhet.

President Wałęsas *Partiløse blokk til støtte for reformene (Bezpartyjny Blok Wsparcia Reform, BBWR)* oppnådde ikke forventet oppslutning. Den har riktignok klart å komme inn i Sejmen, men med så få representanter at den umulig kan spille den rollen Wałęsa på forhånd hadde håpet på. Wałęsas Blokk knytter bevisst an til den såkalte *Partiløse blokken for samarbeid med regjeringen (Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem, også BBWR)* fra 1928. Den gang var det Józef Piłsudski som forsøkte å fremtvinge en omdanning av det polske politiske landskap. Piłsudski's BBWR ble skapt som en "statsdannende" ("państwotwórcze") bevegelse, som skulle være uavhengig av de etablerte partiene.

BBWR, da blokken ble dannet i 1928, samlet oppslutning fra grupperinger på høyre- såvel som venstresiden. Fortsatt har historikerne store problemer med å plassere Piłsudski's BBWR i forhold til kriterier knyttet til den politiske aksens høyre-venstre. Józef Piłsudski forberedte dannelsen av BBWR i nesten to år, og kunne dra nytte av en tallrik og velorganisert "hird" av politikere som var sterkt knyttet til Piłsudski selv. Gjennom sitt statskupp i mai 1926 sikret han seg diktatorisk makt, og kunne dermed selv fastsette spillereglene for det politiske liv, samtidig som de demokratiske institusjonene ble opprettholdt. Wałęsa var i en helt annen situasjon. Ikke hadde han tid til å forberede sin politiske nyskapelse, ikke hadde han noen "hird", og ikke hadde han en maktstilling eller autoritet som kunne sammenlignes med Piłsudskis posisjon i forhold til befolkningen.

Høyresidens nederlag er et faktum. Stemmene som ble gitt til de forskjellige høyregrupperingene ga i liten grad uttelling i form av mandater. Hadde ikke høyresiden gått til valget oppskaket av indre konflikter og revet opp i mange konkurrerende fraksjoner, kunne de ha hatt en sjanse til å erobre en stilling i Sejmen som ville svare til deres reelle oppslutning blant velgerne. Det er symptomatisk for høyresidens villrede at det eneste partiet i den nye Sejmen som selv definerer seg som et høyre-parti er Leszek Moczulskis *Konføderasjon for et uavhengig Polen (Konfederacja Polski Niepodległej, KPN)*. Dette er en populistisk bevegelse som i sin holdning til den økonomiske reformen ligger tett opp til venstresidens synspunkter. Den venstredreiningen som foregikk under valget, og som har fått et så sterkt utslag i den nye Sejmen, gjenspeiler derfor ikke hele sannheten om velgernes holdninger. Man må også huske på at valgdeltagelsen var på bare 52%. Så lav deltagelse lover ikke godt for den seirende venstresiden. Venstresidens dilemma er hvordan den skal forholde seg til sine egne valgløfter og velgernes forventninger. Om den går inn for å oppfylle disse forventningene, vil den måtte være forberedt på å betale prisen i form av inflasjon, reformbrudd, sosial uro og stans i vestlig hjelp.

Dagens politiske situasjon i Polen preges av mangelen på en høyreside som kan fremstå som et politisk alternativ. Organisasjonsmessig er den oppsplittet og er fortsatt på søking etter en moderne konservativ ideologi. Heller ikke den polske venstresiden har funnet sin endelige form. Både Sosialdemokratene, SdRP, og Bondepartiet, PSL, er belastet med sin kommunistiske fortid, og deres forhold til reformprosessen er uavklart. Det

polske politiske landskap er i stadig bevegelse på vei mot en mer stabil form. Fortsatt preger fortiden dette landskapet.

***

Polen i dag er et land i spenningsfeltet mellom fortid og fremtid. Hvilket land er ikke det, kan man innvende. Samtidig er det slik at det finnes unike historiske øyeblikk da en epoke går i graven, og da det treffes beslutninger som vil ha avgjørende betydning for fremtiden. Grunnleggende prinsipper for det sosiale liv og samfunnets organisering kastes om kull. Et hittil ukjent økonomisk system oppstår, og det utvikler seg nye samfunnsmessige hierarkier og nye moralnormer. Generasjonen som nettopp i denne fasen går over i sitt voksne liv, forholder seg til verdier og normer som for de eldre generasjoner fremstår som fremmedartede og i stor grad uforståelige. For disse eldre generasjoner er det ikke uten videre lett å forstå den nye virkeligheten som vokser frem, og som *er* dagens Polen. De yngre generasjoner er allerede i ferd med å tilpasse seg den nye virkeligheten, og utdyper dermed avstanden til sine foreldre og besteforeldre. For de eldre er prosessen atskillig tyngre - for dem innebærer den nye virkeligheten et krav om en omstilling av forlengst fastsatte og tilvante forventninger og atferdsmønstre. De blir tvunget til å ta hele sitt tenkesett opp til revisjon, mens de unge langt lettere forholder seg til de nye spillereglene og forventningene. For dem blir den nye virkeligheten raskt den eneste de har kjent, og dermed selvfølgelig og naturlig.

Det har i Polen blitt noe av en klisjé å si at vi lever i en overgangsfase, at vi er i ferd med å bevege oss fra "den reelle sosialismen" til .. hva? Nettopp her ligger problemet. Hvor går Polen? Hva slags system er i ferd med å oppstå? Kan det som gradvis vokser frem beskrives med eksisterende begreper? Én opplagt måte å svare på ville være å si at Polen er i ferd med å forsere overgangen fra sosialisme til kapitalisme. Det er riktig i den forstand at når et "sosialistisk" system bryter sammen, så kan utviklingen ikke gå i en annen retning enn mot kapitalisme. Det er heller ikke vanskelig å finne eksempler på politiske beslutninger som tar sikte på å innføre kapitalistiske elementer i polsk samfunnsliv. Dette gjelder først og fremst innen den økonomiske politikken; privatisering og reprivatisering av statseiendom, troen på det frie marked, og tendensen til å se den økonomiske egeninteressen som den sentrale drivkraft bak samfunnets utvikling.

Men saken er selvfølgelig mer komplisert. Kapitalismen, inntil sosialismen oppsto som et alternativ, oppfattet ikke seg selv som "kapitalistisk". Den ble til og utviklet seg gjennom en prosess av prøving og feiling. Senere oppsto det en bevissthet om at kapitalismen var frastøtende og urettferdig, og derfor skulle avløses av sosialismen - dette fantastiske produkt av den menneskelige tanke. Kapitalismen tok lærdom av dette og beseiret sosialismen. Dagens Polen er et resultat av denne seieren. Det holder likevel ikke å si at landet streber mot kapitalismen, selv om forkastingen av den sosialistiske arven kunne tyde på dette. Det ville være bedre å bruke begrepet "normalisering", som i Polens tilfelle betyr at "ikke-normale" metoder og normer for samfunnets organisering og styring vrakes. Det sosialistiske systemet var påtvunget Polen utenfra, selv om det oppstod i samspill med indre faktorer. Dette gjør oppgjøret med det tidligere systemet tilsynelatende lettere. "Normaliseringen" innebærer også at man tar avstand fra en ideologi som reduserer mennesket til et middel som kan utnyttes for å nå oppsatte mål.

"Normaliseringen" i seg selv skaper nye problemer og er langt fra enkel. Vi har å gjøre med et historisk eksperiment; det lar seg vel neppe finne historiske paralleller i moderne tid til den totale omdanningen som nå er i gang i de tidligere sosialistiske land. Det finnes også mange politikere som synes å mene at nå gjelder det for enhver pris å kvitte seg med den sosialistiske bagasjen. Disse argumenterer med at "djevelen sitter i detaljene", og at det ut av fornyelsesprosessen av seg selv vil vokse frem et nytt samfunn som man i dag bare kan ane konturene av.

Man kan iblant få inntrykk av at virkelighetens krav og reformenes retning i seg selv er et tilfredsstillende svar på spørsmålet: Hvor går Polen? Elementer av omformingsprosessen synes i liten grad å være gjenstand for reelle valg. F.eks. er det knapt noen som vil bestride at den økonomiske utviklingen vil måtte gå i retning av en stadig større rolle for den private sektoren. Men reformprosessen alene er likevel ikke et tilfredsstillende svar på spørsmålet om hvor Polen går. Også i den "normale", vestlige verden finnes det alternative løsninger. Politikk er til syvende og sist et spørsmål om å treffe valg, på grunnlag av materielle interesser og ideell orientering. Samtidig er det slik at problemene som den vestlige verden i dag selv gjennomgår - velferdsstatens og derigjennom sosialdemokratiets krise, mangelen på dynamikk og selvtillit i de konservative og liberale bevegelser - fører til at det blir vanskeligere å konstruere en modell som kan tjene som referanseramme i den polske politiske debatt.

Fra tid til annen anklager noen oss for ikke å se lengre fremover enn i beste fall ett år, for ikke å snakke om et perspektiv som omfatter den neste generasjon. Polen, heter det, ledes ikke av noen idé om hvor vi vil hen, og landet er i ferd med å drukne i en hengemyr av spørsmål som krever *ad hoc-løsninger* uten tanke på de langsiktige konsekvensene. Det synes å være slik at dagens dilemmaer har et så stort omfang og tyngde og fremkaller en slik grad av spenning og konflikt, at det er vanskelig å fastholde et lengre perspektiv. Det er også en snikende mistanke om at strategisk tenkning og drømming om fremtiden er et utslag av den "sosialistiske mentalitet" som nettopp hadde en forkjærlighet for planlegging og profetier.

Tilsynelatende foregår det ikke noen diskusjon om hvilket Polen vi ønsker når overgangsfasen er tilbakelagt. I virkeligheten foregår det en slik debatt, om enn indirekte, og ikke bare i vitenskapelige og intellektuelle kretser. Spørsmålet om landets fremtidige ansikt er selve kjernen i Polens politiske liv. Det er implisitt tilstede i hver eneste parlamentsdebatt og hvert enkelt politisk stridsspørsmål, selv om disse har utgangspunkt i dagsaktuelle spørsmål. Det er ofte vanskelig å forklare for en observatør utenfra hvorfor tilsynelatende "uskyldige" spørsmål fremkaller en slik lidenskap og opphisselse, og hvorfor enkelte offentlige personer er til de grader beundret, mens andre er gjenstand for en tilsvarende allmenn uvilje og fordømmelse. Denne lapskausen av bagateller og detaljer er selvfølgelig uttrykk for konkrete, dagsaktuelle interessekonflikter. Samtidig er den en gjenspeiling av dyptgripende konflikter knyttet til ulike visjoner av landets fremtid, og hva Polen skal være.

På denne måten møtes fortid og fremtid, og sammen med forhold og tenkemåter som er et resultat av tiden som gikk, finner vi elementer av fremtidens virkelighet. Jerzy Giedroyc, en av krigstidens emigranter som i Paris grunnla tidsskriftet *Kultura* (i hele etterkrigstiden det viktigste polske emigranttidsskriftet), og som i flere årtier hadde sterk innflytelse på det intellektuelle liv i Polen, sa nylig at Polen fortsatt styres fra Piłsudskis og Dmowskis gravmæler.

Józef Piłsudski, en representant for den polske uavhengighetsbevegelsen fra før landet ble selvstendig i 1918, seierherren fra krigen mot det bolsjevikiske Russland i 1920, marsjallen, diktatoren fra 1926, hevdet at Polen trengte en sterk stat og en regjering som stod over partiene. *Roman Dmowski*, politiker på den nasjonalistiske fløy, sterkt høyreorientert, en fremragende ideolog, hevdet med en viss rett at Piłsudski hersket over staten, mens han, Dmowski,

hersket over polakkenes sjel. De skapte begge mektige politiske bevegelser som sammen dominerte det politiske landskap, samtidig som de bekjempet hverandre med nebb og klør. De andre partiene ble skjøvet ut i skyggen. Dette var imidlertid langt mer enn en konflikt mellom to usedvanlige og karismatiske personligheter. Det var en konflikt mellom to idéer, for ikke å si, to politiske filosofier. Man kan si at Piłsudski først og fremst fryktet "hammeren og ambolten", dvs. Sovjet-Russland og Tyskland. De to mektige naboene forkastet begge Versailles-systemet og ville utgjøre en skjebnesvanger trussel mot Polens grunnleggende interesser om de slo seg sammen. Etter Piłsudskis død (1935) ble hans frykt bekreftet da Molotov-Ribbentrop-avtalen fra august 1939 i realiteten innebar Polens fjerde deling. I sin utenrikspolitikk hadde marsjallen som mål å motvirke, eller i det minste forsinke, dannelsen av en slik sovjetisk-tysk allianse. Han så imidlertid pessimistisk på muligheten for at denne politikken ville lykkes. I sin innenrikspolitikk så han det som sin oppgave å styrke statens makt, og i sine bestrebelser for å nå dette målet bekjempet han opposisjonen, til tider ved å ta i bruk særdeles brutale virkemidler. Samtidig førte han en forholdsvis tolerant politikk overfor de nasjonale minoriteter, som utgjorde en tredjedel av Republikkens borgere.

Roman Dmowski, derimot, innførte det etnisk polske "folket" ("naród") som selve grunnlaget i sin politiske visjon. Landets fremtid, og også statens makt, avhang av "folkets" moral og styrke. "Folket" var dømt til, enten det ville det eller ikke, å møte andre "folk" i kamp og konkurranse. Dmowski fryktet ikke de slaviske minoritetene, blant dem russerne, da han mente at de var polakkene åndelig underlegne. Det var tyskerne og jødene han fryktet. Tyskerne, hevdet Dmowski, måtte bekjempes hver eneste dag og i enhver sammenheng, mens jødene burde deporteres fra landet, fortrinnsvis til Madagaskar. Dmowski så internasjonal politikk som et resultat av virksomheten til ulike mafiaer og sammensvergelses av jøder og frimurere.

Det blir ofte sagt at Piłsudski tok opp arven fra Jagiellonernes¹ Polen, mens Dmowski knyttet an til Polen slik det eksisterte under Piast-dynastiet². Om vi skal bruke dagens terminologi, kan vi si at Jagiełło-dynastiets Polen var en føderativ, flernasjonalt stat, preget av toleranse og en åpenhet mot Europa. Polen under Piast-dynastiet var en etnisk homogen statsdannelse (i den grad det gir mening å bruke en slik terminologi når vi snakker om det tiende og ellefte århundre), det søkte å øke sin makt gjennom erobringer og anneksjoner, det hadde en patriarkalsk styreform, osv. For Dmowski og Piłsudski var det ikke den "historiske sannhet" som var interessant, det dreide seg om ideologi og en historisk legitimering av politiske standpunkter. Derfor bar Dmowskis tilhengere en miniatyr av sverdet "Szczerbiec" på jakkekraven. "Szczerbiec" var sverdet til Bolesław den Modige av Piast-slekten, Polens første kronede konge. Sverdet bar merket det fikk da Bolesław støtte det i byporten til det erobrede Kiev.

Både Piłsudski og Dmowski foraktet demokratiet. Piłsudski gjennomførte et statskupp som var rettet mot det unge polske, parlamentariske demokrati. Hverken Piłsudski eller Dmowski lot sin egentlige holdning komme åpent frem. Ikke minst gjaldt dette perioden 1918-1926, dvs. mens Polen ennå hadde et demokratisk-parlamentarisk politisk system. De sto begge i spissen for politiske leire som de styrte med jernhånd, og som la stor vekt på "lederens" rolle.

I dagens Polen har det nærmest blitt et tegn på god takt og tone å henvise enten til Piłsudski eller Dmowski. I Gdańsk, i kontoret til Lech Wałęsa, sto en byste av Piłsudski. Presidenten i den oppløste Sejm, leder for *Det kristelig-nasjonale forbund (Związek Chrześcijańsko-Narodowy, Zchn)*, professor W. Chrzanowski, sørger med passende mellomrom for å nevne Dmowskis navn i sine taler. Man kan nevne flere eksempler på samme fenomen. I noen grad er dette en lek med symboler, et forsøk på å understreke at den såkalte *Tredje republikk* representerer fortsettelsen av *Den andre republikk* fra 1918-1939, mens perioden 1944-1989 står som en isolert

---

¹ Jagiełło-dynastiet (med aner tilbake til den litauiske fyrsten, og fra 1386 polske kongen, Władysław Jagiełło) styrte den polsk-litauiske statsdannelsen fra 1386 til 1572. Under Jagiellonerne var Polen-Litauen i høy grad en flernasjonalt statsdannelse. *Oversetterens anmerkning.*

² Piast-dynastiet: Polens første kongeslekt som styrte landet fra 900-tallet til 1370. *Oversetterens anmerkning.*

episode i polsk historie. På denne måten blir det understreket at dagens politikere hører til den samme familien av "ekte polakker" som Piłsudski og Dmowski.

Kulturas redaktør, Jerzy Giedroyc, hadde likevel noe annet i tankene. Under de nye historiske forhold og med utgangspunkt i en ny virkelighet fortsetter den gamle striden om hva Polen skal være. Skal landet åpne seg mot omverdenen og slutte seg til resten av Europa, noe som nødvendigvis vil innebære at forholdet til Tyskland blir av avgjørende betydning, eller skal landet lukke seg inne i seg selv og søke "sin egen vei"? Skal Polen søke sin plass og utvikle seg på grunnlag av aktiv deltagelse i forpliktende internasjonalt samarbeid, eller skal landet først og fremst pleie sitt "nasjonale instinkt" og se på "de andre" utelukkende som fiender og motstandere? Spørsmålene er blant annet knyttet til Polens politikk overfor landets naboer i øst. På dette feltet hadde Piłsudski klare idéer, mens Giedroyc, fra sitt ståsted i Paris, anklager dagens polske makthavere for å mangle en virkelig øst-politikk. Piłsudski drømte om å skape et "cordon sanitaire" mellom Polen og Russland, i form av en kjede av land som skulle samarbeide med Warszawa. Selv rakk ikke Piłsudski å oppleve at dette ble virkelighet, slik det til en viss grad er blitt etter 1989. Videre dreier spørsmålene seg om hva som skal ligge i begrepene "borger" og "polakk"; skal dette begrepsparet ha sitt fundament i staten med dens konstitusjon og lover, eller skal det ta utgangspunkt i en forestilling om en "polakk-katolikk", utstyrt med egenskaper som skiller ham ut og gjør ham bedre enn f.eks. de dekadente vest-europeere?

Ved å trekke frem arven fra Piłsudski og Dmowski ville Giedroyc også minne om at fortiden ikke lar seg fortrenge eller forkaste. Fortiden er en del av vår bevissthet, og de politiske partiene som har oppstått etter lang tids ettparti-styre griper tilbake til den delen av Polens historie som ble fordømt under det kommunistiske regime. Tradisjonene som ble avbrutt, må forbindes med de nye tradisjonene som allerede er i ferd med å oppstå. Samtidig ville Giedroyc advare mot å overse erfaringene fra perioden 1944-89. Flertallet av de partier som har dukket opp siden 1989 har knyttet an til mønstre fra førkrigstiden, til programmer eller i det minste slagord, til datidens politiske ledere og ideologer. Det blir ofte sagt at i dette ligger deres svakhet.

Føringer fra fortiden kan ha en voldsom styrke og være i stand til å påtvinge et folk sine mønstre, ikke minst når vi snakker om et folk som har en høy grad av bevissthet om sin historiske fortid. Det lar seg ikke nekte at den

demokratiske tradisjon i Polen er særdeles svak. Vi har vært inne på tradisjonene fra Piłsudski og Dmowski. I løpet av de siste to hundre års polske historie er det kun i noen få år etter 1918 at vi har hatt et demokrati. I dagens Polen er det ingen, om de vil bli tatt alvorlig, som angriper demokratiet som sådant; noe slikt ville bli oppfattet som reaksjonært og i utakt med tidsånden. I dette ligger et håp, selv om fremveksten av en demokratisk styreform i Polen i liten grad støttes av noen historisk tradisjon.

Det jeg her har drøftet, er dypere sosiale og politiske holdninger som erfaringene fra de siste femti års sosialisme i liten grad har påvirket. Det er vanskelig å finne noen som vil skape en tradisjon på grunnlag av arven fra Folkerepublikkens periode, 1944-1989. Også de såkalte "postkommunistiske" grupperinger støtter offisielt opp under forandringene som har funnet sted siden 1989. Arven fra de siste femti år lar seg likevel ikke avskaffe, selv om det finnes politikere som har skapt seg et program av tesen om at 1989 var "året null", da man startet så å si på bar bakke. En slik tenkning gir ikke mening i forhold til de økonomiske problemer og til hele komplekset av institusjonelle og konstitusjonelle spørsmål. Enda mindre gir en slik tenkning mening i forhold til et samfunn hvor et par generasjoner måtte forholde seg til og tilpasse seg det såkalte "folkedemokratiet". I dette samfunnet finner vi hele grupper og miljøer som ble formet av den daværende virkelighet. Dette gjelder ikke minst det klare flertallet innen dagens politiske elite.

Derfor er det blitt slik at på den ene siden er *vurderingen av og forholdet til fortiden* blitt et våpen i den politiske kampen: hvem er ansvarlig for det som var, og i hvilken grad; hvem tok del i det daværende maktapparat, hvem bør bli "verifisert",³ osv. På den andre siden etterlot det gamle regimet seg en arv som setter sitt sterke preg på dagens virkelighet. De som vil bygge fremtidens Polen vil derfor bli tvunget til å forholde seg ikke bare til mellomkrigstidens Polen, men også til den nære, "folkedemokratiske" fortid.

---

³ Et sentralt stridsspørsmål i Polen er forholdet til såkalt "verifisering" (lustracja), dvs. kontroll av enkeltpersoners rolle under det gamle styret. Her foreligger det en rekke forslag, fra de mest radikale som vil utelukke alle tidligere medlemmer av PZPR fra ansvarlige stillinger, til de mer moderate som kun vil at enkelte i de mest sentrale posisjoner skal klareres med henblikk på et samarbeid med sikkerhetsorganene under det gamle regimet. *Översetterens anmerkning.*

Den politiske eliten som har styrt Polen siden 1989 har sitt utspring i "Solidaritet". I 1981 hadde denne bevegelsen omkring 10 millioner medlemmer, og den utviklet seg i opposisjon til de daværende makthavere og deres politiske system. "Vi" - var det undertrykte folket som gjorde opprør, "de" - var de fremmede makthavere som var sendt hit fra Moskva, og som i tillegg var udugelige og korrupte. Bevegelsens ideologi var preget av mytifiserte verdier som "frihet" og "demokrati", men fremfor alt hadde den sitt grunnlag i sosiale fordringer og kravet om bedre materielle kår. "Vi" - skulle skape og sikre denne velstanden. "De" - var skyld i alt som var galt. I så måte dreide det seg om en bevegelse som i sannhet var sosialistisk, også i den forstand at det var "folket" som utgjorde bevegelsen og sluttet seg til den i hopetall. Løsrevet fra disse massene hadde intelligentsiaen ingen som helst politiske muligheter. Og den samme intelligentsiaen uttalte seg ikke mot et slikt forenklet bilde av de virkelige konflikter og interesser, enten av taktiske årsaker eller simpelthen fordi den tenkte på samme måte.

Før eller senere måtte politikerne betale regningen for denne illusjonen. Deres legitimitet var bundet sammen med legenden om "Solidaritet", mens deres politikk rammet nettopp de gruppene som utgjorde bevegelsens folkelige grunnlag; arbeiderne i statens underskuddsbedrifter, bøndene i de små og tilbakeliggende brukene, og intelligentsiaen. For disse siste er virkeligheten blitt en annen. I flere årtier hadde intelligentsiaen vent seg til rollen som folkets fører, som satte opp mål og pekte ut veien videre, og som hadde som oppgave å opprettholde den nasjonale og sosiale etos. I dag forventes det av de samme gruppene at de skal omdanne seg til en "middelklasse". Om de ønsker å forbli en "intelligentsia", får de gjøre det for egen regning.

Derfor hadde politikerne med røtter i "Solidaritet" problemer med å definere målene for sin politikk. Deres opprinnelse i en genuin folkebevegelse krevde at de tok utgangspunkt i folkets behov og interesser, og ønsket om å få fornyet sitt mandat fra velgerne virket selvsagt i samme retning. Samtidig krevde det historiske øyeblikk at de stod opp mot disse interessene og behovene, og tvang igjennom smertefulle strukturelle endringer i håp om at dette i det lange løp ville komme alle til gode.

Dette dramaet har sine aktører og sin scenografi. Det finnes politikere og partier som klart stiller seg på "folkets" side og minner om vanlige folks behov, samtidig som de ikke benekter behovet for radikale reformer. De fremste representanter for denne linjen er de "postkommunistiske" partiene,

blant dem det sterkeste av bondepartiene, PSL, med en oppslutning på 15% etter valget 19. september, og *Alliansen av demokratiske venstrekrefter*, SLD, med 20%. Men også noen partier og fagforeninger som har sin opprinnelse i "Solidaritet", som *Arbeiderunionen*, UP, med 7%, er særdeles lydhøre overfor sosiale krav og vurderer regjeringens politikk i forhold til dens sosiale konsekvenser.

Dessverre er det slik at demagogi og populistiske slagord er blitt gjengs politisk handelsvare, ikke minst benyttet av en rekke politiske sjarlataner. Vi møtte dette under valgkampen forut for det forrige parlamentsvalget og senere under presidentvalgkampen. Demagogien og populismen manglet heller ikke under årets valgkamp - det synes heller som det blir stadig mer av dette.

Vi har fenomenet Lech Wałęsa; presidenten, arbeideren, "Solidaritets" legendariske leder. Det er ingen hemmelighet at presidenten ofte griper til populistiske slagord, at han forsøker å løse politiske knuter ved å appellere direkte til "grunnplanet", og prøver å spille rollen som "en av folket", som forstår og bryr seg om vanlige mennesker og deres velferd. Til tross for dette har presidenten i praksis i stor grad støttet opp under reformpolitikken.

I den andre enden av det politiske spektrum finner vi grupperinger som mener at det ikke er noen vei utenom en konsekvent og nærmest hensynsløs reformpolitikk. Tilhengerne av dette synet innser at reformene nødvendigvis vil føre med seg store sosiale omkostninger, men hevder at dette er den eneste veien til et rasjonelt og modernisert økonomisk system og landets integrering med Vest-Europa. Leszek Balcerowicz, mannen bak den økonomiske omstillingsprosessen i årene 1989-91, og som dermed også la grunnlaget for reformpolitikken i årene som fulgte, er noe av en symbolfigur for disse grupperingene. Balcerowicz' politikk har sine mest konsekvente tilhengere i det liberale partiet. Jan Krzysztof Bielecki, som overtok etter Tadeusz Mazowiecki og dermed ble den nye epokens andre statsminister i Polen, kom fra dette partiet. Ut fra polske forhold er den liberale bevegelsen et interessant fenomen. Den kan vanskelig forbindes med en egen nasjonal tradisjon i Polen. Bevegelsen henter i stor grad sin inspirasjon og sitt tankegods fra Vesten. Her finner vi typisk intellektuelle, som på sine seminarer har diskutert seg frem til at det ikke finnes noen annen vei enn den liberale, og at denne veien følgelig er Polens eneste sjanse. Bevegelsen spilte en viktig rolle ved at den var med på å legge premisset for de viktigste økonomiske reformene. Samtidig blir liberalerne utsatt for svært

bitre angrep, og er blitt noe i retning av offentlige skremmebilder; hjerteløse, unge og hensynsløse. Mer enn noe annet illustrerer vel de liberales situasjon konflikten mellom fortiden og fremtiden i dagens Polen. Etter valget 19. september mistet de liberale sin representasjon i parlamentet.

Mellom disse to polene finner vi så resten av det politiske spektrum. En oppdeling av spektret etter begreper som "venstreorienterte" og "høyreorienterte" er ikke uten videre lett. Partiene er i stadig omdanning, nye fraksjoner skiller seg ut, og nye grupperinger dannes i rask rekkefølge. Klart formulerte programmer finnes sjelden, og partienes deklarasjoner og erklæringer bærer preg av at tankegodset har høyst ulikt opphav. Mange grupperinger identifiserer seg først og fremst i forhold til enkeltsaker, ofte på en måte som vitner om mangel på indre sammenheng og program. Det er i virkeligheten nærmest umulig å snakke om politiske programmer eller alternativer når vi har å gjøre med et slikt politisk sirkus. Forvirringen var enda større da en rekke partier raskt beveget seg mellom det å være i posisjon og opposisjon.

Blant den politiske eliten som styrte Polen siden 1989, er det ikke uten videre lett å fremstå som "venstreorientert", da selve uttrykket er blitt kompromittert og ofte brukes som skjellsord i den politiske debatt. Det er bare et lite antall grupperinger som omtaler seg selv som "venstreorienterte". Det store flertall definerer seg selv som en del av et høyre-sentrum. Dette gjelder også en rekke bevegelser som forfekter en økonomisk og sosial politikk som i første rekke appellerer til de fattige lag av befolkningen. I virkeligheten er det slik at verdier som under andre omstendigheter ville blitt identifisert med venstresiden, fortsatt gjør seg sterkt gjeldende i polsk politikk, på tross av fraseologien som retter seg mot venstresiden. Dette er heller ikke særlig overraskende. Det dreier seg om politiske bevegelser som forsøker å bygge en sosial basis i en befolkning som er hardt rammet av den økonomiske krise og som dessuten har blitt oppflasket med sosialistisk fraseologi. På den annen side finner vi at partier som uten tvil hører til på venstresiden samler tilhengere også blant den nye "middelklassen", dvs. blant private forretningsfolk, bankfolk, bedriftseiere, etc. Ikke minst gjelder dette for partiet til Aleksander Kwaśniewski, Sosialdemokratene (SdRP), som dominerer valgalliansen SLD, og som er etterfølgerpartiet til PZPR, det statsbærende partiet i Polen frem til 1989. Muligens er det den dyktige og dynamiske Kwaśniewski som politikertype som trekker mer enn partiets

venstreorienterte program. Adam Michnik⁴ har kanskje rett når han protesterer mot bruken av begrepene "høyre" og "venstre" i forhold til det polske politiske landskap, og når han etterlyser en analyse av hva det vil si å være "venstreorientert" i dagens Polen.

Selv mener jeg at oppdelingen i en høyreside og en venstreside gir mening. Med tiden vil skillene bli klarere, og de vil også kunne støtte seg til polske politiske tradisjoner. Når bildet i dag er så uklart skyldes det ikke minst at den "post-kommunistiske" venstresiden, som har sterk folkelig støtte, av "moralske" og ideologiske grunner ikke blir sett på som partner av venstrebevegelsene som har sitt utspring i "Solidaritet". Det er heller ikke uten betydning at venstresiden også i Vesten gjennomlever en krise.

Jeg har nå skissert en mulig ordning av det polske politiske landskap. Det viser seg at det er vanskelig å trekke bastante konklusjoner. Det finnes selvfølgelig andre måter å angripe problemet på. Et viktig kriterium i Polen er de politiske bevegelsers forhold til Kirken. Temaer som abort, religionsundervisning i skolene, spørsmålet om å henge opp krusifiks i offentlige bygninger, kravet om moralsk sensur, har fremkalt voldsomme debatter i Sejmen og i pressen, og har også ført til omfattende diskusjoner om sentrale livssynsspørsmål. Om disse diskusjonene har intellektuell verdi, har de slett ikke bidratt til å gjøre det politiske landskap mer oversiktlig.

I Polen er Kirken en makt, særlig på grunn av dens historiske rolle. Kirken har opprettholdt en unik institusjonell kontinuitet, som gjør at den mer enn noen annen institusjon er besitter av en historisk arv og avspeiler historiske tradisjoner. Indirekte, og iblant direkte, griper Kirken inn i det politiske liv. En rekke partier skulle gjerne sett seg selv i rollen som Kirkens politiske arm. Kirkens rolle i den politiske og økonomiske reformprosessen er fortsatt uavklart. I utgangspunktet er den knyttet til de brede lag av befolkningen, spesielt på landsbygda. Den er knyttet til begrepet "polakk-katolikk", og ser for seg et Polen som skal stå som et lysende katolsk eksempel både for de kriserammede samfunnene i øst, og for de dekadente samfunnene i vest. Selv

---

⁴ Adam Michnik, en av de mest fremtredende og kompromissløse av den intellektuelle opposisjon under det gamle regimet. I dag sjefredaktør for *Gazeta Wyborcza*, og en fortsatt konsekvent forkjemper for de verdiene han alltid har stått for: toleranse og kampen for en moderne rettsstat. *Översetterens anmerking.*

om ingen i dagens Polen vil si dette direkte, synes det klart at Kirken ut fra sin egeninteresse knapt kan forventes å fremstå som en ivrig støttespiller for en reformpolitikk som fører med seg voldsomme samfunnsmessige omveltninger.

De politiske partiene er fortsatt svake, de største har et medlemsstall på noen tusener. De driver i liten grad noen form for aktivitet utenfor de større bysentra, og en rekke av dem er "sofapartier" med liten eller ingen organisasjon. Ofte dannes de med utgangspunkt i personer og ikke politiske programmer. Det store flertall av politiske grupperinger leter etter mønstre, løsninger og eksempler i fortiden, mens et mindretall først og fremst er orientert mot fremtiden. Vi snakker her om den lille delen av det polske samfunnet som vi ser på fjernsyn, i form av personer med kjente ansikter og navn.

Men det finnes også et annet Polen, som sitter *foran* fjernsynsapparatet. Disse menneskene føler seg usikre og er engstelige, de føler bitterhet overfor fortiden, men finner heller ikke særlig mye å glede seg over i nåtiden. De forstår ikke hvorfor de selv må få det vanskeligere for at alle en gang "i en lysende fremtid" skal få det bedre. Det var ikke dette de ventet seg da de gjorde opprør mot det sosialistiske regimet.

***

Jeg vil nødig etterlate inntrykk av at nettopp jeg bedre enn deltagerne i det politiske liv overskuer og forstår det som skjer og vil komme til å skje i Polen. Jeg har forsøkt å vise at det implisitt i den løpende politiske debatt finnes perspektiver som går utover øyeblikket, perspektiver som forbinder den nære og fjerne fortid med den nære og fjerne fremtid. Om denne nære fremtiden vet vi en god del, den formes fra dag til dag, selv om det i virkeligheten er umulig å vite hva som venter oss om seks måneder eller ett eller to år. Polen står hver eneste dag foran en dramatisk utfordring, og det er slett ikke gitt at landet vil lykkes. Karakteristisk for omformingsprosessen, eller kanskje vi heller skulle si normaliseringen, er en høy grad av risiko og uforutsigbarhet. Vi kjenner ikke resultatet og konsekvensene av de løsninger vi velger og de tiltak som treffes. Den dynamiske utviklingen skaper stadig nye og overraskende situasjoner som igjen innvirker på prosessen.

Hvem i Polen kunne forutse at lederne av "Solidaritet" skulle fremstå som bitre politiske motstandere, eller at to av statsministrene fra perioden etter

1989, Tadeusz Mazowiecki og Jan Olszewski, skulle høre til politiske bevegelser som slett ikke ser på hverandre som allierte? Hvem kunne forutse at president Lech Wałęsa ville bli utsatt for nådeløse angrep fra sine tidligere rådgivere og allierte, eller at presidentpalasset ville bli omgitt av en fiendtlig folkemasse som krevde presidentens avgang og anklaget Wałęsa for å ha forrådt idealene fra "Solidaritet"?

Det er likevel nødvendig å slå fast at Polen siden 1989 har beveget seg et langt stykke fremover i riktig retning, og at det har skjedd en positiv utvikling på en rekke felt. Av alle de tidligere sosialistiske land i Øst-Europa er det faktisk Polen som har lyktes best så langt. Ikke minst vestlige kommentatorer og politikere pleier å understreke dette. Men dette er en mager trøst. Diskusjonene i den forrige Sejmen var kjennetegnet av en perspektivløs maktkamp, en kamp om å fastsette den politiske dagsorden. Striden tok ofte utgangspunkt i saker av annenrangs eller tredjerangs betydning, eller i forhold som hadde en i beste fall indirekte politisk relevans. Språkbruken i polsk politisk debatt er brutal og grenser ofte til skjellsord. Virkningen av det hele har vært lite oppløftende. Samfunnet har sett lite til demokratiets velsignelser, det har kun sett dets svakeste sider. Det er ikke uten grunn at alle opinionsundersøkelser entydig viser at Sejmen står lavt i folks omdømme og i liten grad nyter godt av folks sympati.

Det er derfor ikke vanskelig å forestille seg at utviklingen i Polen kan ta en negativ retning. Reformene kan miste sin indre dynamikk, og det kan skorte på vilje og krefter til å føre dem videre. Demokratiet kan bryte sammen, om det viser seg at det er en styreform som bare egnert seg i samfunn som har nådd et visst nivå av velstand. Demokratiet viser seg å være et gode kun for de rike. I stedet for å bevege seg mot Europa legger Polen ut på reise i retning Sør-Amerika.

Men det finnes også et optimistisk scenario. Polen har ikke forlatt reformkursen. Demokratiet er ingen enkel kunst, og det tar tid å lære den. Det er ikke mange år siden eksperimentet startet. Hvert nytt valg vil bidra til en avklaring av det politiske landskap, og ikke bare politikerne, men også velgerne, vil trekke sine lærdommer. Det er ingen mangel på sosiale og politiske elementer som forstår at Polen må utvikle seg til en moderne rettsstat, hvor det er enighet om grunnleggende spilleregler og normer, og hvor loven står over interessene til ulike institusjoner, forvaltningsorganer og politiske partier. I så måte er det symptomatisk at Ombudsmannen for borgernes rettigheter, som blir nådeløst angrepet på ideologisk grunnlag hver

gang han minner om de politiske beslutningers juridiske og konstitusjonelle grunnlag, har sterk støtte i opinionen nettopp på grunn av sin modige holdning ved en rekke anledninger.

Vårherre holder av polakkene, men sørger samtidig for at de utsettes for en broderlig del av denne verdens prøvelser. Men det er nå en gang slik at polakkene har lært seg å hankses med kaos, og de er ikke redde for en smule uorden. Det er heller slik at de blir skeptiske når tingene blir for velorganiserte, og de er slett ikke glade i ordrer som kommer fra maktøverne. Kaos kan være destruktivt, men en grad av uorden kan også inneholde konstruktive elementer. I dette ligger håpet.

ENGLISH SUMMARY

The Polish elections of 19 September 1993 ended with an overwhelming victory for the Left. The biggest party in the new Sejm, the *Social Democracy of the Republic of Poland* (SdRP), is the successor of the *Polish United Workers' Party* (PZPR) which ruled Poland in the period 1944-1989. The second largest party, the *Polish Peasant Party* (PSL) was also part of the Communist political establishment. Both parties, however, declare their allegiance to the process of political reform and democratization.

The outcome of the election is not only the result of the popular fatigue and frustration felt after four years of harsh economic reform. The right was fatally scattered, and of the right-wing parties only the populist *Confederation for an Independent Poland* (KPN) will be represented in the Sejm. The Catholic-national parties, which played a prominent role in the last Sejm and which often defined the terms of Polish political debates, did not attain 5 per cent of the vote (8 per cent for coalitions) which was decided prior to the elections.

Many of the parties in Poland endeavour to present themselves as the perpetrators of prewar political movements. The names of the two personalities who dominated the Polish political scene between the wars, Józef Piłsudski and Roman Dmowski, are consciously used to give legitimacy to the contending political options. There seems to be little awareness of their basically anti-democratic attitude. There are, on the other hand, elements in their assessments of Poland's place in Europe and the basis for Polish national identity which correspond to features in today's political discourse. Inherent in Polish political debates are conflicting visions of the future of Poland. Should Poland be an integrated part of modern Western Europe culture, or should it distance itself from the secularized and "liberal" West, concentrating instead on the cultivation of traditionalist elements of its historical political and cultural heritage? Piłsudski and Dmowski give widely differing interpretations of the notions of "citizen" and "the people" which may help us understand the undercurrents of Polish political life.

The fate of reform in Poland is not yet decided. Even if the economic reform continues along the lines which have been followed since 1989, the process of reform itself will not give an answer to the question about Poland's future. Apart from demonstrating a high degree of popular disappointment with the political elites who have ruled Poland since Communism was overthrown, the outcome of the elections demonstrates that the Poles rejected the view that there were no alternative to the policy and priorities of the previous governments. Polish governments from Tadeusz Mazowiecki to Hanna Suchocka presupposed the existence of a political consensus based on the famous "ethos" of the "Solidarność" movement. "Solidarność" as a popular movement is now part of the past. From now on, Polish politics will again be a matter of group and personal interests and ideological orientation.